

POLKUJA SOVELTAVAAN TAITEESEEN JA LUONTOKUVAUKSEEN

Timo Jokela, Maria Huhmarniemi ja Jaana Paasovaara

P

atikointia, tähti- ja revontulikuvausta, virtuaalisten luontokokemusten tuottamista, aineettomien palvelujen konseptointia, monialaista yhteistyötä, kehittämistutkimusta, kriittistä keskustelua ja monia muita menetelmiä uusia maailmoja visioivaan ideointiin. Soveltavan kuvataiteen ja luontokuvauksen maisteriohjelman (SOLUn) polut olivat monisuuntaisia ja risteileviä. Yliopiston asiantuntijoiden, vierailevien opettajien ja monialaisten opiskelijoiden yhteistyö työpajoissa, projekteissa ja keskusteluissa avasi tuoreita näköaloja soveltavan taiteen ja luontokuvan laajenevaan kenttään ja tulevaisuuden mahdollisuuksiin.

Tässä kirjassa esittelemme Kuusamossa vuosina 2017–2020 toteutetun SOLUn taustoja, toteutusta ja tuloksia. Koulutusohjelma toteutui Euroopan sosiaalirahaston tukemassa hankkeessa, jonka tavoitteena oli vastata aluekehityksessä, kulttuuri- ja elinkeinoelämässä sekä taiteilijoiden ja valokuvaajien työllisyystilanteessa todettuihin haasteisiin. SOLUssa koulutettiin taiteilijoita ja luontokuvaajia asiantuntijoiksi ja käytännön toimijoiksi, jotka voivat osaamisellaan vastata Pohjois-Suomen nykyisiin ja tulevaisuuden tarpeisiin.

Soveltavan taiteen taustalla oleva filosofia liittyy nykytaiteeseen ja toisaalta kansainväliseen kulttuuriteollisuuteen (Hesmondhalgh, 2007) ja luovaan talouteen (Howkins,

Kuva: Linda Sainio, 2018.

2001). Luovan talouden on usein ajateltu sijoittuvan vain urbaaneihin keskuksiin, joissa luovien alojen yritysten määrä lisääntyy ja yrittäjät ja taiteilijat tukevat toisiaan, muita elinkeinoja ja elinvoimaa. Lapin yliopiston soveltavan taiteen ja arktisen taiteen tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että luovien alojen innovatiiviset sovellukset ovat mahdollisia myös kylissä ja syrjäisissä sijainneissa (Huhmarniemi & Jokela, 2020; Jokela ym., tulossa). Luova talous ja sen sovellukset eivät rajoitu pelkästään kaupunkeihin ja innovaatiokeskuksiin. Pohjois-Suomessa, kuten arktisilla alueilla yleensäkin, on kuitenkin tunnistettuja haasteita, kuten nuorten muuttaminen etelän kaupunkeihin opiskelemaan.

Tutkimusten mukaan pohjoisen ja arktisen alueen hyvinvointi edellyttää, että alueelle on luotava enemmän inhimillistä luovaa pääomaa. Tämä toteutuu investoimalla koulutukseen ja osaamiseen, jolloin nuoret voivat pysyä alueella (Karlsdóttir & Junsberg, 2015; Karlsdóttir, 2017; Petrov, 2014, 2016). Luovilla aloilla tämä edellyttää uusia sisältöjä, toimintatapoja ja malleja taiteilijoiden ja suunnittelijoiden kouluttamiseksi. Perinteisen taiteilijakoulutuksen saaneilla taiteilijoilla voi puuttua tahtoa ja taitoja työskennellä yrittäjinä ja palvelujen tuottajina pohjoisessa (Huhmarniemi & Jokela, 2019) tai heillä ei ole tarpeeksi pohjoisten ja arktisten olosuhteiden tietämystä, jotta he kykenisivät soveltamaan taitojaan alueen olosuhteisiin. Tällaista kaivattua osaamista ja alueelle sitoutumista voi kehittyä nimenomaan SOLUn kaltaisissa alueella toimivissa koulutuksissa. Näin arktisen luovan talouden veturina toimivat yliopistot voivat luoda perustan monitieteisten ja ammattien välisen luovien verkostoiden muodostumiselle. SOLUn koulutuksessa luotiin ituja prosesseille, joissa taide, muotoilu, luovat palvelut ja alueen tuntemus avaavat polkuja olemassa olevien vahvuuksien hyödyntämiseksi. Näin Kuusamossa toteutettu SOLU-koulutus toteutti aluekehityksen strategiaa: pyrki kohti alueen taloudellista kehitystä. Perustuessaan alueen ainutlaatuisiin ominaisuuksiin, kuten luonnon tarjoamiin kulttuurisiin ekosysteemipalveluihin, tavoitteena oli tukea olemassa olevia yrityksiä ja luoda uusia. Samalla taide loi uutta alueellista kulttuuria ja siten SOLU-koulutuksen toteutus Kuusamossa voidaan ymmärtää myös syrjäseutujen ja reuna-alueiden identiteettipolitiikkana.

SOLUSSa suunnattiin luontokuvaajan ja kuvataiteilijan ammatteja kohti sellaista asiantuntijaa ja osajaa, joilla on aikaisempaa monimuotoisempaa ammattitaitoa erilaisten sidosryhmien kanssa työskentelyyn ja valmiuksia toimia yrittäjinä ja palvelujen tarjoajina sekä monialaisten kehityshankkeiden tehtävissä. Taustalla oli käsitys nykytaiteen laajenemisesta yhteiskunnallisiksi keskusteluksi ja toiminnaksi paikallisyhteisöjen, julkisen sektorin ja elinkeinoelämän kanssa. Myös odotukset taideperustaisten palvelujen ja erityisesti luovien matkailupalvelujen kysynnän kasvuun sekä toisaalta kansainvälinen taide- ja taidekasvatustutkimus suuntasivat koulutusohjelman sisältöä. SOLUn työelämään

sidostuva projektipedagogiikka vastasi lähestymistavoiltaan nykytaiteen osallistuvia, pedagogisia, vuorovaikutteisia ja aktivistisia toimintatapoja. Niitä on kehitetty aiemmin kuvataidekasvatuksessa, yhteisö- ja ympäristötaiteen kontekstissa sekä taideperustaisessa palvelumuotoilussa, ympäristönsuunnittelussa ja tutkimuksessa.

SOVELTAVA TAIDE KOHTAA LUONTOVALOKUVAN KUUSAMOSSA

Soveltavan taiteen toimintamuodot kehittyivät Pohjois-Suomen erityisoloihin Lapin yliopiston kuvataidekasvatuksen piirissä 1990-luvun puolivälistä alkaen. Sen juuret ovat Taiteiden tiedekunnassa sivuaineena toteutetussa *Ympäristö, taide ja yhteisö opintokokonaisuudessa*. Kyseisiä opintoja on rikastuttanut kansainvälinen ympäristötaide, yhteisötaide ja uuden julkisen taiteen (new genre public art) osallistavat ja dialogiset toimintamuodot sekä sosiokulttuurisen innostamisen sosiaalipedagogiset näkemykset. Kansainvälisten taiteilmiöiden sijaan pohjoisen ja arktisen alueen haasteet ja mahdollisuudet ovat kuitenkin olleet toiminnan kantava teema. Taidepedagogiikan kehittämisen ja soveltavan taiteen toimintatapojen laajentamisen välillä on vallinnut rikastava kaksisuuntainen vuorovaikutus. Soveltavassa taiteessa myös taidekasvatuksen ja palvelumuotoilun taideperustaiset menetelmät ovat liudentuneet toisiinsa (Härkönen & Vuontisjärvi, 2018).

Soveltavan taiteen tutkimus- ja kehittämistyössä yhteisötaide, osallistava ympäristötaide, performatiivisuus ja taidekasvatuksen sosiaalisesti aktiiviset menetelmät yhdistettiin pohjoisen sosiokulttuuriin tilanteisiin ja yhteisölliseen taidekasvatukseen. Soveltavan kuvataiteen käsite otettiin käyttöön kertaluonteisessa Soveltavan taiteen maisteriohjelmassa (Jokela, Coutts, Huhmarniemi & Härkönen, 2013). Lapin yliopiston kansainvälisessä Arctic Art and Design maisteriohjelmassa, jossa on vuotuinen opiskelijasisäänotto, jatkettiin tätä kehittämistyötä. Ohjelmassa on yhdistetty sosiaalisesti sitoutuneen nykytaiteen toimintamuotoja osallistavaan muotoiluun hyödyntäen näiden kahden koulutusalan parhaita puolia (Coutts, Härkönen, Huhmarniemi & Jokela, 2018; Härkönen & Vuontisjärvi, 2018; Jokela & Coutts, 2018; Jokela, Coutts, Huhmarniemi & Härkönen, 2013).

SOLU-ohjelma Kuusamossa ei näin ollen ole kertaluonteinen oivallus vaan määrätietoisuuden kehittäminen tulos. Kuusamon luonnonläheisyyttä sekä kokemusta ja tunnetta vuotta luontovalokuvauksen alalla integroitiin soveltavan taiteen päämääriin. Kuusamo tarjosi SOLulle erinomaisen toimintaympäristön: alueella on häikäiseviä luontokohteita, innovatiivisia yrittäjiä, jotka ovat sitoutuneet kestävään kehitykseen, sekä avoimia ja

yhteistyöhaluisia paikallisia sidosryhmiä ja yhteistyötahoja. Kun Kuusamo tarjosi SOLULLE toimintaympäristön ja -yhteisöt, SOLU puolestaan tuki Kuusamon brändiä Suomen johtavana luontokuvauksen ja luontokuvapalvelujen edelläkävijänä.

Tämän kirjan alkupuolen luvuissa SOLUn kehittämässä ja toteuttamisessa mukana olleet asiantuntijat avaavat kiinnostavia näkökulmia SOLUn taustoihin ja tuloksiin: pedagogisiin, teoreettisiin, tutkimusmetodologisiin, taiteellisiin ja eettisiin lähestymistapoihin ja koulutusohjelmassa syntyneisiin huomioihin ja oivalluksiin. Kirjan loppuosassa SOLUsta valmistuneet opiskelijat esittelevät omia, lähinnä taideperustaisen toimintatutkimuksen menetelmin toteuttamiaan kehittämis- ja toimintatutkimuksia Kuusamossa.

Kirjan aluksi professori Timo Jokela ja yliopiston lehtori Maria Huhmarniemi taustoittavat tavoitteita, teoreettisia perusteita ja pedagogisia toimintatapoja, jotka ohjasiivat SOLUn suunnittelua, toteutusta ja pedagogiikka. He tuovat esille tämän koulutusohjelman erityisyyden: SOLU toteutettiin kokonaisuudessaan yliopiston ulkopuolella aluekehityshankkeena, mikä asetti kehittämistarpeita myös opetuksen järjestelyille ja pedagogisille ratkaisuille. He näkivät uudenlaisen tilanteen mahdollisuutena kehittää soveltavan taiteen pedagogiikkaa ja pohjoisessa ympäristössä toimivaa koulutuksellista toimintatapaa niin sanottuna arktisen taiteen ja muotoilun laboratoriona. Tämä ajattelu on osa Lapin yliopiston osaamista, joka profiloituu arktiseen muutokseen ja kestävään kehitykseen.

Toisessa luvussa Jokela ja Huhmarniemi kuvaavat taideperustaisen toimintatutkimuksen pääperiaatteita SOLUn kontekstissa ja antavat suuntaviivoja tutkimuksen tekemiseen käytännössä. Taideperustaista toimintatutkimusta on kehitetty vastaamaan kuvataidekasvatuksen, yhteisöllisen taidekasvatuksen ja soveltavan taiteen tiedonintressiin. Tällöin tähdätään tutkimukseen, joka tuottaa käytännön muutosta sekä perusteltua tietoa, ymmärrystä ja uutta osaamista, jota tämän muutoksen tuottamiseen liittyy. Taideperustaista toimintatutkimusta on kehitetty Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnassa esisijaisesti aluekehittämishankkeissa ja niihin liittyvässä tutkimuksessa.

Kolmannessa luvussa Jokela pohtii mahdollisuuksia, joilla SOLUn kehittäminen voi tukea uusiutuviin resursseihin perustuvaa taloutta ja kestäväää kehitystä Pohjois-Suomessa. Uusiutuvia resursseja tarkastellaan *ekosysteemipalvelujen*, erityisesti *kulttuuristen ekosysteemipalvelujen* käsitteiden avulla. Jokela valaisee, kuinka SOLU-ohjelma täytti osaltaan aukkoa taiteeseen ja ekosysteemipalvelujen kestävään hyödyntämiseen liittyvässä koulutuksessa ja osoitti taiteen ja kulttuurin koulutuksella tärkeän roolin ihmisten luovan kapasiteetin turvaamisessa. Pohjoisella ja arktisella taiteella on merkitystä kestävään tulevaisuuden edistämässä.

Neljännessä luvussa Huhmarniemi ja Jokela tarkastelevat taiteeseen ja erityisesti luontokuvaukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä kestävän kehityksen näkökulmasta ja pohjoisten ja arktisten alueiden muutoksen osana. Kirjoittajat painottavat kuinka taiteen ja luontokuvauksen näkökulmasta on olennaista pohtia, miten taiteella voidaan lisätä tietoisuutta ja ymmärrystä arktisesta muutoksesta ja kestävästä kehityksestä sekä toisaalta tukea paikallisten ihmisten, yhteisöjen ja elinkeinojen kulttuurista resilienssiä muutosten kohtaamiseen.

Kirjan toisessa osiossa luontokuvauksen käsitettä lähestytään laaja-alaisesti kuva-taiteiden näkökulmasta, ja Kuusamon kontekstissa oli luonnollista, että painopisteenä oli luontovalokuvaus. Viidennessä artikkelissa Juha Suonpää tuo Hannu Rantalan riistakameralla toteutettujen ilveskuvausten avulla esille kuinka uudistuva ja omista konventioistaan vapautuva luontokuva voi synnyttää ja katalysoida uusia merkityksiä ja uudistaa koko kestävyysajattelua tuoden myös eläinmaailman sosiaalisen kestävyysajattelun piiriin.

Kuudennessa luvussa luontokuvaaja ja luontokuvaperustaisten palvelujen kehittäjä Irma Varrio tarkastelee luontokuvaa hyvinvointisektorin suunnasta. Alalla on tarjolla yhä enemmän kursseja, koulutusta ja virkistystoimintaa, joissa lähtökohtana on monipuolinen luonnon hyvinvointivaikutusten hyödyntäminen. Tähän kenttään suhteutettuna Varrio näkee luontokuvan kasvavat ja monipuolistuvat mahdollisuudet: perinteisen luontoa dokumentoivan tehtävän rinnalla luontokuvat ja luontokuvaus tarjoavat retkiä sisäisiin maailmoihin, mielen ja luonnon kohtauspaikoille.

Yliopisto-opettaja Antti Stöckell on paitsi yksi SOLUn ja pohjoisen soveltavan taiteen kehittäjistä, myös taitelija ja eränkävijä. Omissa taiteellisissa produktioissaan hän syventää luontoyhteyttä luonnonmateriaaleilla toteuttamissaan teoksissaan. Hän myös jakaa prosessinsa ja teoksensa niin näyttelyissä kuin valokuvateoksina ja -installaatioina, videoina ja visuaalis-sanallisena blogina. Tässä kirjassa hän esittelee toimintatapaansa innostaen lukijoita ympäristötaiteen tekijöiksi ja harrastajiksi sekä luontoretkeilijöiksi. Stöckellin luku antaa osviittaa myös taide- ja ympäristökasvatuksen menetelmiin.

Kahdeksannen luvun taustalla ja innoituksena on ollut kirjoittajien yhdessä ohjaama kurssi, jossa SOLUn, matkailututkimuksen ja arkkitehtuurin opiskelijat suunnittelivat kohteita Kuusamon Itä-Rukan alueelle. Matkailututkimuksen apulaisprofessori Outi Rantala, Maria Huhmarniemi, arkkitehti Miia Mäkinen ja Timo Jokela pohtivat kuinka tieteiden ja taiteiden välinen yhteistyö nähdään mahdollistavan uudella tavalla ajattelun, ideoinnin ja innovatiivisen kehittämisen. He tarkastelevat tieteen ja taiteen välisyyttä yhdessä tietämisen näkökulmasta ja pohtivat, minkälaisia uusia avauksia pyrkimys yh-

dessä tietämiseen voi käytännössä mahdollistaa niin opetuksessa kuin matkailualueiden kehittämisessä.

Kuten Jokela ja Stöckell toteavat yhteisessä luvussaan, lumella ja lumisella maisemalla on tärkeä rooli pohjoissuomalaisessa kulttuurissa, perinteissä ja elämyksissä. Ilmastokriisin aikakaudella luminen talviympäristö näyttäytyy hyvinvoinnin tekijänä niin paikallisille kuin matkailijoille. Jokela ja Stöckell kuvaavat lumirakentamisen ja -veiston suunnittelu yhteistyötä, jossa uudet innovaatiot syntyvät toimialojen välisessä yhteistyössä. Audiovisuaaliset ja interaktiiviset välineet avaavat uusia mahdollisuuksia myös luontokuvan uusille sovellutuksille. Jokela ja Stöckell ennakoivat, että hiljaisuus sekä maisema ja luonnon psyykkiset ja fysiologiset terveysvaikutukset luovat lisääntyviä mahdollisuuksia talviselle soveltavalle taiteelle ja luontokuvalle.

Kirjan kolmannessa osassa esitellään SOLU-maisteriohjelman toteutusta Kuusamosa. Kuusamo-opiston rehtori Kari Kantola taustoittaa SOLUn pitkäjänteistä luontokuvauksen kehittämistyötä, jota on tehty Kuusamon alueen toimijoiden ja Pohjois-Suomen yliopistojen yhteistyönä. Profiloituminen luontokuvaukseen on johtanut Kuusamon alueen kasvavaan vetovoimaan luontokuvauksikohteena ja luonnehdintaan Suomen luontokuvauksen pääkaupunkina. Kuusamossa on muun muassa luontokuvauksen ohjelma- ja koulutuspalveluja, luontokuvakeskus sekä vuosittainen kansainvälinen luontokuva-tapahtuma ja valtakunnallinen luontokuvaussymposium. Kantola myös avaa odotuksia tulevaisuuden kehittämistyöhön ja investointeihin ja toteaa, että SOLU on pohjustanut hyvin jatkohankkeita ja tulevaa yhteistyötä.

SOLU-hankkeen projektipäällikkö Jaana Paasovaara kuvailee luvussaan maisteriohjelman toteutusta peilaten sitä hankkeille asetettuihin tavoitteisiin. Hän käy läpi lyhyesti koulutusohjelman valintaprosessia, sisältöä ja erilaisia toteutustapoja monine työpa-joi-neen ja näyttelyineen. Koulutusohjelman työelämälähtöisyyden mukanaan tuomat verkostot ja paikallisten toimijoiden positiivinen ja innostunut suhtautuminen avasivat opiskelijoille uusia ovia oman osaamisen ja innovatiivisen taideperustaisen kontribuuti-on esilletuomiseen.

Seuraavat kolme lukua vievät lukijan suolle Riitta Attilan, Anu Tossavaisen ja Linda Sainion yhdessä toteuttaman *Suo parantaa* -opintoprojektin myötä. Riitta Attila keskittyy tarkastelemaan suon ja projektissa mukana olleiden perinnehoitajien luontosuhteen yhteyttä ja näistä hiljaisen- ja perinteisen tietämisen tavoista nousevia mahdollisuuksia. Anu Tossavainen jatkaa tästä ja käsittelee tekstissään sitä, miten tutkimustuloksia ja suon kokemuksia voidaan soveltaa. Hän myös esittelee opintoprojektin tuloksena syntyneen *Slow Nature Photography* palvelun taustoja. Linda Sainio puolestaan tarkastelee tekstissään sitä,

miten suolta, soveltavasta kuvataiteesta ja luontokuvasta ponnistava vuorovaikutuksellinen ja moniaistinen näyttelysuunnittelu voi avata uusia näköaloja paikallisiin suon tarjoamiin ekosysteemipalveluihin perinnehoidajan suokokemusten kautta tarkasteltuna.

Kahden seuraavan luvun keskiössä on luontokuva, omakuva ja metsä. Koillismaalaisten suhde luontoon, erityisesti metsään, on vahva. Kalle Immosen ja Janette Backmanin mukaan nämä metsäsuhteet voivat olla hyvin erilaisia, jopa vastakkaisista tekijöistä ja taustoista koostuvia, niin tiedostetuista kuin tiedostamattomista tekijöistä johtuvia. Tätä ongelmakenttää he lähestyivät soveltavan kuvataiteen ja luontokuvan näkökulmasta, toteuttaen luontokuvan keinoin prosessin, jossa eri intressiryhmät ja osapuolet pääsivät tutustumaan toistensa metsien käyttöön liittyviin näkemyksiin erilaisia arvoja ja asenteita välittävän luontokuvan keinoin. Immonen avaa kuvien tuottamisen prosessia ja sitä, miten tutkimushenkilöt päätyivät tiettyihin valintoihin metsäsuhdetta kuvaavien kuvien tuottamisessa. Backman tarkastelee puolestaan metsäsuhteiden ristiriitoja ja kuvataiteen mahdollisuuksia osallistavan taiteen terminologiasta tutun dialogisen tilan käsitteen avulla. Dialogisen tilan, tässä tapauksessa valokuvanäyttelyn ja yhteisissä keskusteluissa syntyvän dialogin, pyrkimyksenä on tuottaa ymmärrystä toisten näkemyksistä.

Jonna Kalliomäki avaa seuraavassa luvussa kuinka soveltavan ja osallistavan taiteen keinoin voi käsitellä ja tukea Kuusamon luontokaupunki-imagoa karhu-teeman kautta. Tavoitteena oli, että paikalliset pääsivät vaikuttamaan omaan asuinympäristöönsä annetun teeman ja yhdessä tekemisen kautta. Toiminnassa syntyi *Kuusamo Bear Stories*, kolmen toiminnan kokonaisuus; *Yhteinen Taival* -osallistava taidetyöpaja, *Karhun jälki* -yhteisnäyttely ja *Kuusamon Karhustoorit* -musiikkituotanto.

Osku Tuomisen virtuaaliluontokuvaan liittyvän tutkielman taustalla on huomio tutkimuksissa kiistatta todetuista luonnossa oleilun hyvinvointia ja terveyttä lisäävistä vaikutuksista. Kaikilla ei kuitenkaan ole mahdollisuuksia luonnossa kulkemiseen ja oleiluun. Tuominen lähti taideperustaisessa tutkielmassaan selvittämään voiko Kuusamon upealla luonnolla olla hyvinvointivaikutuksia myös virtuaalisesti esitettynä ja esittelee virtuaaliluontona toteutetun *Tuokio* näyttelyn toteutusta ja tuloksia.

Kirjan viimeisessä luvussa Jyrki Tammi esittelee Rukan matkailukeskukseen kehittämällään ultravioletivalotekniikalla toteutetun muraalin eli julkisivumaalauksen syntyä. Tammen kehittämis- ja toimintatutkimus on soveltavan taiteen ja pohjoisen matkailuympäristön näkökulmasta tehty tuore avaus keskusteluun, jossa pohditaan julkisen taiteen ja rakennetun ympäristön viihtyisyyden suhdetta.

Taiteen maisteritutkintoihin johtanut koulutus toteutettiin Lapin yliopiston ja Kuusamo-opiston yhteistyönä. Rahoittajia koulutusohjelmassa olivat Euroopan sosiaalira-

hasto (ESR) ja Pohjois-Pohjanmaan ELY-keskus. Osarahoitajia ovat Kuusamon kaupunki, Kuusamo-opisto ja Lapin yliopisto.

Toivomme, että tämä julkaisu avaa uusia polkuja koko ajan laajenevaan ja uudistuvaan soveltavan taiteen ja luontokuvauksen alaan. Toivomme julkaisun myös edistävän laaja-alaista ymmärrystä soveltavan taiteen ja luontokuvauksen potentiaalista yhteiskunnan ja elinkeinoelämän eri sektoreilla. Julkaisun tavoitteena on tukea taiteilijoiden osaamisen tunnistamista ja taiteilijoiden työllistymistä sekä toisaalta avartaa taiteilijoiden käsitystä ai-neettomista palveluista, matkailualasta ja hyvinvointialasta mahdollisina yhteistyötahoina.

LÄHTEET

- Coutts, G., Härkönen, E., Huhmarniemi, M. & Jokela, T.** (toim.) (2018). The lure of Lapland: A handbook of Arctic art and design. *Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 59*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. URN:ISBN:978-952-337-125-5
- Hesmondhalgh, D.** (2007). *The Cultural Industries*. (2. painos). Lontoo: SAGE.
- Howkins, J.** (2001). *The creative economy: How people make money from ideas*. Lontoo: Penguin.
- Huhmarniemi, M. & Jokela, T.** (2019). Environmental art for tourism in the Arctic: From handicraft to integrated art and reform on artists' skills. *Synnyt/origins 1/2019, Special issue on Arctic Arts Summit*, 63–80. Haettu 20.2.2020 osoitteesta <https://wiki.aalto.fi/pages/viewpage.action?pageId=151504259>
- Huhmarniemi, M. & Jokela, T.** (2020). Arctic arts with pride: Discourses on Arctic arts, culture and sustainability. *Sustainability*, 12(2), 604; doi:10.3390/su12020604
- Härkönen, E. & Vuontisjärvi, H.** (2018). Arctic art & design education and cultural sustainability in Finnish Lapland. Teoksessa T. Jokela & G. Coutts (toim.), *Relate North: Practising place, heritage, art & design for creative communities* (s. 86–105). Rovaniemi: Lapland University Press.
- Jokela, T. & Coutts, G.** (2018). The North and the Arctic: a laboratory of art and design education for sustainability. Teoksessa T. Jokela & G. Coutts, G. (toim.), *Relate North: Art and design education for sustainability* (s. 98–117). Rovaniemi: Lapland University Press.
- Jokela, T., Coutts, G., Beer, R. Din, H., Usenyuk-Kravchuk, S. & Huhmarniemi, M.** (tulossa). The potential of art and design to renewable economies. Teoksessa D. Natcher & T. Koivurova (toim.), *Renewable economies in the Arctic: A state of knowledge publication*.
- Jokela, T., Coutts, G., Huhmarniemi, M. & Härkönen, E.** (toim.) (2013). *Cool: Applied visual arts in the North*. Rovaniemi: Lapin yliopisto taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 41. URN:ISBN:978-952-484-638-7
- Karlsdóttir, A. & Jungsberg, L.** (toim.) (2015). *Nordic arctic youth future perspectives*. Tukoholma: Nordregio. urn:nbn:se:norden:org:diva-4950
- Karlsdóttir, A., Olsen, L. Harbo, L., Jungsberg L. & Rasmussen, O.** (2017). Future regional development policy for the Nordic Arctic: Foresight analysis 2013–2016. *Nordregio report*, 2017:1. Tukholma: Nordregio.
- Petrov, A.N.** (2014). Creative Arctic: towards measuring Arctic's creative capital. Teoksessa L. Heininen, H. Exner-Pirot & J. Plouffe (toim.), *Arctic yearbook 2014: Human capital in the north* (s. 149–166). Akureyri: Northern Research Forum.
- Petrov, A.N.** (2016). Exploring the Arctic's "other economies": Knowledge, creativity and the new frontier, *The Polar Journal*, 6(1), 51–68, DOI: 10.1080/2154896X.2016.1171007